

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: ЗМІСТ ЧИ ФОРМА?

У даній статті зроблено спробу проаналізувати безперервні суперечки в українському політикумі щодо вибору України – на захід, "повертатися в Європу" чи на схід, "відновлювати євразійськість", читай – "союз слов'янських народів", "протилежну Заходів цивілізацію". Прикметно, що чим галасливішими стають заяви про європейський вибір України, тим тихішою і байдужішою стає реакція громадян, української спільноти на ці заклики¹. Та й дії виконавчої влади на міжнародній арені в останні місяці, стаючи більш прагматичними, повільно звужують сумнозвісну багатовекторність з виразним акцентом у північно-східному напрямку.

ТУПЧІЄНКО Л.С.,
кандидат
філософських наук,
доцент

*Дипломатична
академія України
при МЗС України,
завідувач кафедри
зовнішньої політики та
міжнародно права*

У науковій літературі (маю на увазі насамперед публікації Інституту світової економіки та міжнародних відносин², Національного інституту стратегічних досліджень³, Дипломатичної академії України⁴) та політичній публіцистиці уже чимало сказано про зміст, потребу, проблеми так званого "історичного вибору" для України. Узагальнюючи, можна

сказати: реалії такі, що Україна, лише подолавши спадщину минулого, т.б. вирішивши внутрішні проблеми (економічного оновлення, соціального пробудження, політичного згуртування, інтелектуального прориву, культурного відродження), може змінити модель суспільного життя, а отже і визначитися щодо своєї геополітичної орієнтації.

Ця теза не є загальноприйнятною, але принаймні з-поміж інших має найбільше аргументів на свою користь. Ми її беремо, щоб піти далі, а саме – до розуміння суті вибору. Адже у більшості дискутантів-прихильників, скажімо, європейського вибору, переважає така логіка: Україна (правда, не завжди уточнюється – її культура, релігія, менталітет народу, орієнтації еліти, суспільна традиція чи щось інше) постала і довгий час перебувала в лоні європейської цивілізації. Під впливом історичних обставин траєкторія її історичного розвитку була викривлена (татаро-монгольське панування, наявність степу-вільних земель, приєднання до Росії). Тепер завдання зводиться до того, щоб виправити згадану траєкторію, модернізувати українське суспільство за європейським (точніше – західноєвропейським) зразком.

Щоб посилити свою аргументацію, прихильники такої логіки посилаються на досвід сучасних індустріально-розвинутих країн, вказують на процеси глобалізації. Справді, країни, що становлять сьогодні розвинутий авангард людства, є своєрідним зразком для тих хто відстав в історичному розвитку. Тому цим останнім слід якомога швидше стати на шлях, уже пройдений авангардом, адаптуватися до завжди і в усьому успішного і правого прогресивного Заходу і тим самим прискорено подолати своє історичне відставання.

Колись (за часів панування марксизму-ленінізму) це називалося історичною закономірністю: кожна країна рано чи пізно має стати на об'єктивно зумовлений шлях свого історичного розвитку. Звичайно, кожна внесе свою специфіку у темпи, форми, способи, але ці відхилення, ця специфіка не заперечує загального, обов'язкового для всіх країн.

Однак сучасна картина всесвітньо-історичного руху складається не за наведеним вище сценарієм жорсткого формаційного детермінізму.

По-перше, вивчаючи, засвоюючи досвід передових країн, інші країни роблять це насамперед відповідно до власних потреб, внутрішніх обставин, своїх соціальних, економічних, етнопонаціональних, культурних, історичних, міжнародних умов. Найбільш виразно це проявилось у Південно-Східній Азії. Сприймавши європейську і американську (західну) технологію, сучасний менеджмент, Китай зумів зберегти при цьому вірність конфунціансько-будистській культурі. А традиційна вперта працелюбність, законотручність і жертвовність виявилися більш пристосованими до високих технологій постіндустріального суспільства.

По-друге, згаданий процес засвоєння досвіду передових країн в кожній країні відбувається за умов гострої соціальної і політичної боротьби, яка спроможна впливати і впливає не лише на форму історичного розвитку даної країни, але й на його тип, на пропуск чи скорочення одних і появу інших фаз, стадій, яких не знали країни авангарду. Причому слід бачити у цій боротьбі як внутрішні, так і зовнішні складові.

Щодо перших, то тут протиборотство йде по лінії формування ідентичності даної нації, народу, країни, "повернення до самої себе", до своїх коренів, до того, що становить її характер, менталітет. На жаль, щодо цих останніх понять в літературі, а ще більше у суспільній свідомості накопичилося стільки туману, фантазій і навіть відвертої брехні, що не зайвим буде ще раз наголосити: і характер, і менталітет народу-речі цілком реальні, бо в них відбивається, узагальнюється географічне розташування, природні умови, історична доля народу, будова його мови, побут, традиції, етос, ставлення до інших народів.

Підкреслю ще раз: йдеться не про етнографію, народознавство чи тому подібні (важливі!) речі, а про український народ як спільноту, як суспільство. Суспільство ж є система саморегулююча, самовідтворююча, в ній немає важливого чи дріб'язкового, елементів значущих чи частин неважливих. Потенціал цієї системи – унікальні і неповторні здібності суб'єктів людської діяльності. І коли мовиться про самоідентифікацію, то мається на увазі формування, становлення саме такого суб'єкта.

Інакше кажучи: вихід з кризової ситуації, порятунком від катастрофи, що загрожує Україні, джерела зростання добробуту слід шукати всередині українського суспільства, у внутрішніх можливостях і кордонах його соціальної організації, здолавши рамки (обмеження) існуючої системи, змінивши спосіб її руху.

У політичних дискусіях все частіше зустрічається посилення на надію як останнє пристанище, вона, мовляв, вмирає останньою, тому її слід триматися. Але є ж й інше визначення: надія – це мати дурнів, нероб. Не вітрила надії, а сили волі і розуму рухають човен історії. Правий був А.Сорель, який пов'язував ментальну і діяльну ідентичність народу з національною ідеєю, з великим мобілізуючим міфом, який розрізнене населення перетворює на народ, а він (народ) відповідно творить своє власне соціальне буття.

У брошурі з промовистою назвою "На порозі нової України. Гадки і мрії" (1918 р.) М. Грушевський писав: "... так як перші кроки нашого нинішнього політичного відродження мали в собі багато оригінального, що не вкладається в звичайні рамки тої чи іншої західної революції, так і далі нам не треба підганяти нашого життя до котрого-небудь західноєвропейського взірця... Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути

заміною одної залежності другою, хоч би й добровільною. Українське життя повинно емансипуватися взагалі, – так би сказати, випростуватись, як випростовується людина, якій прийшлося довго сидіти в якійсь скуленій позі – розпростувати своє тіло, щоб потім укластись в найбільш вигідній позі"⁵.

Дещо з інших позицій на цю ж тему висловлювався В. Липинський у "Листах до братів-хліборобів" (1922-1923 рр.): "Орієнтацією серед політиків на Україні (без огляду на їх національну приналежність) називається спосіб знайти собі поза межами України союзника, запевнити його в своїй безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цею допомогою владу над своїми землянами... трудно допустити, щоб у сучасній... Європі знайшлась поза нами сила, яка б всупереч іншим ворожим до нас силам і всупереч нам самим, здобувала для нас на нашій землі державу і зорганізувала нас в модерну європейську націю. Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми сами нацією не хочемо бути"⁶.

Зрозуміло, що при всій важливості внутрішньополітичної визначеності і зовнішньополітична орієнтація теж відіграє свою роль.

Насамперед слід вказати на велику притягальну силу прикладу. З настанням доби гласності, відкритості кордонів, розширення можливостей міжнародного спілкування у багатьох в Україні з'явилося бажання "жити, як на Заході", як у цивілізованій Європі. Те, в який спосіб і за який час здобувалося це життя, його якість, сучасний рівень, ціна, зміст, при цьому опускаються. Але все ж таки основний мотив чітко проглядається – Захід тому гарний, що там добробут, особистість, свобода, наука. Іншими словами, йшлося про прийняття фундаментальних цінностей європейської цивілізації. Це був позитивний стимул.

Але сьогодні лише сліпий не бачить, як орієнтація на Європу змінилася на прислужництво перед Заходом, угодовство і пряме холуйство, апологію ситості, задоволення, міщанства, розбещеності і насильства. Воно, мовляв, з передового Заходу, а тому прийнятне. Саме таке сприйняття Європи і стає на заваді у правильній орієнтації багатьох щодо вибору. Щоб уникнути цього, варто згадати, що людьми рухають не лише інтереси, але й цінності, у тому числі і в сфері політичній. Як часто ми чуємо (з гордістю!) слова про відстоювання національних інтересів і практично ніде не йдеться про національні цінності. А без їх врахування політичний діалог стає звичайним торгом, який не зближує, а роз'єднує.

Тому слід ще раз підкреслити (особливо маючи на увазі сучасний досвід української дипломатії): коли Україна вступає у контакти з іншими країнами, то мова має йти не лише про визначене для неї,

очевидне (вигідно – не вигідно, прийнятне – неприйнятне), а й про її (як і партнера) самореалізацію, саме завдяки цьому політичний діалог стає ефективним, збагачує не лише його учасників, але й весь політичний простір. На жаль, західна, т.б. європейська культура є сьогодні єдиною, яка по суті самореалізується, але вдаючись при цьому до прямого тиску і обману, видаючи свої принципи і цінності за універсальні і загальнолюдські. Прикладів цього більш ніж достатньо. Нагадаю один з найбільш вражаючих.

Нещодавно широко відзначався піввіковий ювілей прийняття ООН Загальної декларації прав людини. В ейфорії урочистостей мало хто звернув увагу на ту обставину, що того ж 1948 р. ряд учених, зокрема членів Американської антропологічної асоціації, виступив з меморандумом, в якому заперечував проти спроби сформулювати права людини, виходячи з морального кодексу тільки однієї культури, і поширити їх на все людство. Це недопустимо тому, що "людина... вільна у тому випадку, якщо вона може жити згідно з тим розумінням свободи, яке прийняте в її суспільстві".

Організація Об'єднаних Націй не взяла до уваги це застереження. В основу схваленої Декларації було закладено принципи виключно європейської культури, що зробило її (Декларацію) утопією у незахідних країнах.

Та й в Європі реалізація її вимог особливо після косівської трагедії і чеченської драми, не є такою простою справою. І річ не лише в "гуманітарних інтервенціях" з боку НАТО, вона глибше – в пануючих досі уявленнях про те, що є універсалістська концепція світу, яка містить в собі якийсь прогресивний політичний еталон, заданий західним лібералізмом: конституційна демократія, політичний плюралізм, права людини. Теорія модернізації, т.б. перетворення "відсталих" традиційних культур на "передові" сучасні, в агресивно-наступальному тоні диктує першим кардинальні революційні зміни радикального характеру, незворотний прогресивний розвиток, а по суті їх знищення.

Наш час вимагає і робить можливим здійснення іншого підходу – ведення політичного діалогу в умовах збереження та примноження культурного розмаїття і рівноправності цивілізацій.

Тут ми підходимо до основної тези, висловленої на початку, а саме – яким виглядає сучасний світ, де розташовується країна, яка щойно здобула своє буття серед інших. Почнемо з того, що в концерті європейських держав, зібраному після Вестфалю 1648 р., України не було. Це означає, що вона не знала краху соціальних станів та рівності усіх громадян перед законом, не сприймала незалежності релігії від світської влади. У кращому випадку вона була полем гри, але ніяк суб'єктом, тим більше гравцем. Тому говорити, писати,

стверджувати про європейськість України як держави, народу, культури на цій підставі ніякого сенсу немає.

Сучасний світовий розвиток, одержавши такі могутні поштовхи, як крах колоніальних імперій, закінчення біполярного поділу світу, вихід на арену міжнародного життя у другій половині ХХ століття більшості з нині існуючих держав, характеризується наростанням різноманітності у всіх сферах життя, з одного боку, і глобалізацією, т.б. посиленням інтеграції, універсалізації і т.п., з другого. Причому все більш виразним стає не одноманітність, а різновекторність людської еволюції. Перед кожним народом (країною) відкривається не єдина лінія історичного розвитку, а спектр, "жмут" можливостей, альтернатив, які по-різному реалізуються в різних ситуаціях. Цей пошук, ці відмінності – не відхилення чи порушення загальної закономірності, а, навпаки, вони реалізують її як конфлікт і рівнодіючу тенденцій, що борються.

Тому, образно кажучи, сучасний світ не має ані своєї Столиці, ані своєї Мекки. У нього немає і світової вертикалі, згідно якої чи стосовно якої у тому чи іншому порядку розташовуються рівні соціальної реальності (ступені розвинутості окремих країн).

На наших очах складається картина всесвітньоісторичного руху, яка не охоплюється у звичних термінах прогресу, де індивідуальне становлення, національно особливе за своїм змістом для людства не менш значуще, ніж адаптація до уже існуючих норм і форм суспільного буття. Тож і Україна має і повинна реалізувати цей шанс – своїм входженням у навколишній світ (європейський, глобальний) збагатити, урізноманітнити його і тим самим стати його гідним і повноправним учасником.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Див.: Національна безпека і оборона. – 2000. – № 9; Дорога в майбутнє – дорога в Європу. Європейська інтеграція України. – К., 2000.
- ² Геополітичне майбутнє України. Міжнародна науково-практична конференція. – К., 1998.
- ³ Міжнародна безпека. – 1991 – №1.; Стратегічна панорама. – 2000. – № 1-2.
- ⁴ Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. I, II, III. – К.: 1998, 1999, 2000.
- ⁵ Грушевський М. На порозі Нової України. Гадки і мрії. – К., 1918. – С. 34.
- ⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Відень, 1926. – С. 43.